

'Een hele serie tramwagens . . . wordt dagelijks gebruikt om werklieden naar en van de weermachtswerken op de rand der stad te brengen . . . Worden er per advertentie des avonds in de hiervoor helaas nog openstaande dagbladen werkrachten gevraagd, zo staat vast dat de volgende morgen honderden liefhebbers zich posteren voor de *Deutsche Dienststelle*'¹ —

wij nemen aan dat dit mannen zijn geweest die hoofdzakelijk aangetrokken werden door het redelijk goede voedsel dat hun met het oog op de door hen te verrichten arbeid werd uitgereikt; diezelfde verleiding kan ook in andere steden en plaatsen een rol hebben gespeeld, waarbij dan, naar wij veronderstellen, óók van belang was dat deze vrijwilligers vertrouwden dat zij niet zouden worden weggevoerd.

Het lot der weggevoerden

Gaan wij nu aan de hand van helaas onvolledige gegevens een beeld geven van het lot der weggevoerden, dan is de eerste vraag die zich opdringt: hoeveel mannelijke Nederlanders zijn benoorden de grote rivieren van september '44 af gedwongen om te graven in de '*Stellungbauprovinzen*' dan wel te werken in Duitsland? In september waren het er (wij gaven cijfers voor de provincies Gelderland en Overijssel en voor Harlingen) verscheidene duizenden, zoals wij schreven; in de maanden oktober, november en december in het oosten en noorden des lands volgens onze cijfers bijna vijftigduizend (en het werkelijke totaalcijfer is 'vermoedelijk niet onaanzienlijk hoger' geweest), in het westen des lands op zijn minst vier-en-zeventigduizend; de aanmeldingsactie in het kader van de *Liese-Aktion* leverde, zo namen wij aan, minder dan tienduizend arbeidskrachten op en de na die actie gehouden razzia's deden, zo veronderstelden wij, tussen de vijf- en tienduizend arbeidskrachten in Duitse handen vallen. Telt men die cijfers op, dan komt men tot een totaal dat in de buurt ligt van de honderdveertigduizend. Zijn er dus, afgezien van de arbeidskrachten die in of dichtbij hun woonplaats tewerkgesteld werden, omstreeks honderdveertigduizend weggevoerden geweest? Ja, op zijn minst. Uit veel gemeenten kennen wij de cijfers maar uit vele andere niet.

¹ H. Diemer: *Op de rand van leven en dood*, p. 105-06.